УДК 271 (477.8) “17”

Сергій ГОРІН

АРХИМАНДРИТИ ЖИДИЧИНСЬКОГО МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ В 40-х рр. XVII СТОРІЧЧЯ

Історія волинських монастирів середини XVII ст. залишається малодослідженою і значною мірою це є результатом недостатньої кількості документальних свідчень. Виняток становить Жидичинський монастир, який багаторазово згадується в записах актових книг, але переважна більшість цих справ стосується його маєтків та конфліктів навколо них. Однак трапляються свідчення й іншого характеру. Наведений далі матеріал висвітлює деякі важливі, як на нашу думку, аспекти функціонування обителі, до того ж дозволяє уточнити окремі дати в хронологічному переліку її настоятелів.

Привілеєм від 20 квітня 1638 р. король Владислав IV затвердив передачу Жидичинської архимандрії уніатам – w administratia duchowna y swiecka; її отримав київський митрополит Рафаїл Корсак[1]. Ще до офіційної передачі, яке відбулося 17–18 травня[2], монастир уже реально перебував під його владою як администратора дожывотного; а намісником администрацыи архимандрыцтва Жыдичынского згадано Никифора Лосовського[3]. Таким чином, на думку дослідників, Корсак był tylko administratorem монастиря[4]. Проте у королівському привілеї від 30.07.1638 р. його названо archimandrytą zydyczynskim[5]. Зазначимо, що впродовж усього часу перебування монастиря під владою Корсака в документах він згадується і як администратор доживотный архимандрыцтва Жидычинского[6] і як архимандрит жидичинский[7]. По-різному називали і Никифора Лосовського: наприклад, від 1638 р. в одному записі його згадано як економа и администратора архимандрыцтва Жидычинского[8], в іншому – намесника и економа[9]. А у записі під 1639 р., де Рафаїла Корсака названо архимандритом, Лосовського представлено як ihumena zydyczynskiego[10], записи під 8 і 18 липня 1639 р. фіксують такі титули: dozywotny administrator Жидичинського монастиря Рафаїл Корсак і Nicephor Łosowsky, archimandryta pinsky, leszczynsky, ihumen zydiczynski[11]. Однак, як би документи не називали Корсака і Лосовського, маємо підстави твердити про те, що монастир перебував під владою першого, а другий був його намісником.

У 1640 р. Рафаїл Корсак помер, останню нам відому згадку про нього маємо під 16 серпня[12]. А 5 листопада 1640 р. датовано королівський привілей київському митрополиту Антонію Селяві на administracyiu Жидичинської архімандрії[13]. Про монастир він знав не із чуток, бо дослідники згадували його акт від 1640 р., відзначаючи, що na ten cas byl tylko administratorem archimandryi pod niebytnosc Korsaka, w Rzymie siedzącego[14].

У документах Антонія Селяву, так само, як і його попередника, могли називати жидичинським “адміністратором”[15], або ж – і набагато частіше – “архимандритом”[16]. А в одному записі під 1643 р. його названо і “адміністратором” і “архимандритом”[17].

Зрозуміло що як і Рафаїл Корсак митрополит Селява постійно не мешкав у Жидичинському монастирі. Хоча ми віднайшли лише дві згадки про монастирського намісника Никифора Лосовського (під 25 і 28 червня 1642 р.)[18], ймовірно, на цій посаді при Антонію

Селяві він перебував довший час. Беручи до уваги й те, що його згадано як намісника ще в 1638 р., а впродовж 1637 – 1649 рр. він був адміністратором Луцько-Острозької єпархії[19], навряд чи буде значним перебільшенням висновок щодо важливої, а часом і головної ролі Лосовського в управлінні монастирем у період з 1638 до 1644 року. На користь сказаного також свідчить його бажання очолити архимандрію, ним була навіть організована якась інтрига проти Селяви (про це далі), яка закінчилася тим, що в 1644 р. саме він став жидичинським архимандритом (ми не маємо жодної згадки про нього як адміністратора)[20]. Нам невідомі королівський привілей або інші документи, які б висвітлювали обставини передачі монастиря Лосовському. Правда, автор статті про Антонія Селяву в "Польському біографічному словнику" писав, що цей митрополит перебував, головним чином, у Вільні і starał się o pozwolenie na zatrzymanie archimandrii Żydyczyńskiey, lecz musiał z niej zrezygnować[21]. Однак чому Селява був змушений полишити архимандрію, хто або що стояло за цим – не пояснюється. В одному з наведених далі записів згадана ініціатива і роль Лосовського у відібранні монастиря від Селяви, однак подробиць немає. У той же час маємо інформацію щодо невдоволення деяких впливових осіб на Волині призначенням нового архимандрита. Так, у скарзі від 20.05.1644 р. у зв'язку з межовим конфліктом кн. Владислав Домінік Заславський назвав Никифора Лосовського неправным поссесором Жидичинської архимандрії, як, між іншим, і Антонія Селяву[22]. У скарзі Томаша Боски (від 21.07.1644 р.) з приводу межового конфлікту монастиря цього разу з Яном Чаплинським Никифора Лосовського також названо неправным посесором манастыра Жыдычинского. Позивач згадав, що Антоній Селява "и сам не могучи быти леитимус посесором тоє архимандрыи Жыдычинскоє, бо противко ясному и выразному праву унионис, не будучи терриєна воєводства Волынского и маючи так веле инших примеров полии бенефиция". Незаконність передачі монастиря Лосовському пояснювалася тими самими причинами: также не єст терриєна того воєводства и также килка бенефиция, то єст владыцтво Витепскоє, архимандрыю полоцкую тримаєт и тую Жидичинскую трымати хочет[23].

Якщо в двох наведених скаргах незаконність володіння монастирем Никифором Лосовським згадувалася як доповнення, уточнення до основних звинувачень (у наведених свідченнях це – межові суперечки), то під 02.06.1644 р. маємо "Протестацию их мл обывателев воєводства Волынского о неважност привилею на архимандриє, отцу Лосовскому даного", а безпосереднім протестантом був кн. Григорій Четвертенський[24]. Бачимо ті ж самі звинувачення, що вже наводилися. Не знаємо, як щодо всіх обывателев Волинського воєводства, а от згаданий князь менш ніж через рік кардинально змінив своє ставлення до цього питання, заявивши, що свою протестацію о неважност привилею єго милости на архимандрыю Жыдичынскую служачого Никифору Лосовському він тепер касуєт и неважную быти знайдуєт[25]. Однак 21.11.1647 р. волинський воєвода кн. Адам Олександр Санґушко, яко старший сенатор тутешнего воєводства Волынского, позивав Лосовського, як неправне и неслушне тримаючому [...] архимандрию Жидичинскую противко праву тутошнему воєводству Волынскому, і, відповідно, неправне тримаючи добра и маєтности, до тоє архимандрии належачиє, які він використовував у власних потребах, роздаючи в посесію різним особам[26]. 30 січня 1648 р. Адам Санґушко своим и всего воєводства именем протестовалсе противко Лосовському, який, всупереч ясному праву воєводства Волынского, не був обраний на Жидичинську архімандрію од их мл панов обывателев воєводства Волынского, і який, крім того, прыневоливши розными способами Антонія Селяву, що володів монастирем всупереч праву воєводства Волынского, полишити, до того

ж без консенсу з Апостольською столицею, архимандрію, після чого взяв її під свою владу, а пізніше зміг отримати королівський привілей на затвердження за ним права на це володіння. Проте це – лише преамбула до скарги: князь Санґушко звинувачував Лосовського, неправного посесора монастиря, в роздаванні церковних маєтків, що призвело до їх спустошення, а також руйнуванні Жидичинської парафіальної церкви, володіння якої почав використовувати у власних потребах[27]. Відзначимо, що наведені звинувачення, судячи з усього, не мали для Лосовського помітних негативних наслідків, в усякому разі він залишався жидичинським архимандритом до самої смерті.

Щодо дати смерті, то одні дослідники писали, що Mikołaj Nicefor Łosowski, biskup Witebski i Mscisławski, koadjutor arcybiskupa Połockiego, administrator biskupstwa Łuckiego, umarł 1649 r.[28], інші називали 1650 рік[29]. Відзначимо, що останню відому нам згадку про архимандрита Лосовського маємо під 30.04.1649 р., коли він свідчив, що в 1648 р., під час ребелии и бунтов козацких здійснювалися напади на монастирські маєтки і підданих с тых же сел в неволю татарскую позабирали, а в Жидичині монастыр и резыденцыю всю з фолварком тамошным спалено[30]. А вже 30.10.1649 р. возний увязал у володіння монастирем Натаніеля Лозовицького[31]. Зрозуміло, що поява нового настоятеля необов'язково пов'язана із смертю попереднього. Однак навряд чи під час козацької війни у польського короля або ієрархів З'єднаної Церкви могло виникнути бажання чи потреба міняти жидичинського архимандрита. Можна було б пояснити заміну тим, що в цей час монастир перейшов до православних, але Лозовицький був уніатом. Отже, скоріш за все, призначення Лозовицького пов'язане із смертю Никифора Лосовського, яка сталася в 1649 р., тим більше, що саме така інформація міститься у згаданій далі скарзі архимандрита Дениска під 23.05.1650 року. Деякі дослідники відзначають, що Лозовицький став жидичинським адміністратором згідно з привілеєм польського короля Яна Казимира від 12.07.1649 року[32]. У такому разі, якщо наведені міркування правильні, Лосовський помер раніше липня 1649 р., ймовірно, невдовзі після 30 квітня (остання відома нам згадка про нього), бо до появи королівського привілею мав пройти певний час. Відзначимо, що нам відома лише одна згадка про Лозовицького як "архимандрита" Жидичинського монастиря – у вже наведеному свідченні возного про його увязане. У всіх інших віднайдених записах його названо "адміністратором". Показовим є те, що сам він наступного дня після відібрання в нього монастиря Олександром Дениском (тобто, 03.02.1650 р.) назвав себе бывшим администратором манастыра Жыдичинского[33].

Натаніель Лозовицький недовго обіймав цю посаду – вже під 12.01.1650 р. маємо королівський привілей овруцькому архимандриту, ігумену Луцького Братського монастиря Олександру Мокосію Дениску на архимандрию Жыдичинскую[34] (у записі від 14.02.1650 р. його названо ще й ігуменом Мильчанського монастиря[35]). Отже, обитель було передано православним. Упродовж кількох тижнів після згаданого привілею архимандрія ще залишалася під владою Лозовицького, а 2 лютого 1650 р. Дениско силоміць відібрав її, незважаючи на вимогу постраждалого зробити передачу монастиря лише в присутності королівських комісарів[36].

Олександр Дениско залишався жидичинським настоятелем упродовж трохи довше двох років. Так, щодо події, яка сталася у листопаді 1652 р., зазначено: скоро по смерти архимандрита Дениска[37], а із скарги його наступника Бенедикта Мокосія Баковецького дізнаємося, що помер він, скоріш за все, десь на початку літа 1652 року. Діяльність архимандрита Баковецького, який згадується як жидичинський чернець, крилошанин під 23.06.1631 р.[38], тобто при архимандриті Йосифу Мокосію Баковецькому, а під

08.02.1636 р. його названо законником манастира Виленского[39], що виходить за хронологічні межі нашого дослідження, тому ми обмежимося лише наведенням згаданої скарги, бо вона висвітлює цікаві подробиці, пов'язані з архимандритом Дениском. Скарга починається з того, що позивач відзначає роздавання його попередниками монастирських маєтків у посесію різним особам (до тых часов добра церковныє трымаючи неслушне), що, однак, не засвідчено жодним документом. Потім згадано, що від поветра морового, которым тот манастыр заражоный был, помер архимандрит Дениско. Його спадкоємці, брат Петро і син Ян приїхали до монастиря, де двоє ченців – намісник Паладій Кропивницький з Яковом – дозволили їм забрати багато церковного начиння, книг, одягу, навіть монастирських документів, а також карету, яку було придбано за гроші, отримані за трирічну оренду монастирського села Нужель. Невдовзі після цього помер брат архимандрита Петро, поветром заражоный. Позивачу так і не вдалося повернути забране. Із скарги також дізнаємося, що решту церковного майна згадані ченці відвезли до Луцького братського монастиря, которого игуменом вышменованый отец Паладий Кропивницкий быты хотел, и о тую прелятуру старалсе (пам'ятаємо, що Олександр Дениско був також ігуменом Братського монастиря, отже, місце його настоятеля на той час залишалося вакантним). Згадані ченці продали зібраний урожай збіжжя, худобу, мед, а пинязми се поделили. Відзначено, що намісник Паладій забрав також двох коней, яких архимандрит Дениско взял был у пана Богуслава Горайна на церковную маєтност Сапогов и колясу, за которую отец Иоан, свесченник буремецкий, на потребу того ж небожчыка отца Дениска купил был за золотых трыдцет[40]. Отже, бачимо досить типову ситуацію, коли зміна архимандрита супроводжувалася пограбуванням монастиря. Правда, у цьому випадку своїми ж ченцями. Можна, зрозуміло, спробувати знайти їм хоч якесь виправдання, наприклад, пояснити це небажанням залишати церковне майно уніатам, яке довелося вивезти до Луцького братства. Можливо, новий архимандрит, налаштований, особливо у зв'язку з подіями козацької війни, вельми ворожо щодо православних, дещо перебільшив і згадані ченці, продавши монастирське майно, не поділили гроші між собою, а віддали на потреби Луцького братства. Однак, якщо архимандрит Дениско справді за карету віддав в орендне володіння одне монастирське село, за двох коней – інше, а за колясу змусив заплатити буремецького священика, то згадані в скарзі факти не є аж такими неймовірними. Відзначимо, що Олександр Дениско як ігумен Луцького Братського монастиря (а крім нього – настоятель ще трьох) мав користуватися значним авторитетом серед православного населення. Хоча, як і всі згадані раніше жидичинські настоятелі, він явно не поділяв погляди апологетів аскетизму і не вбачав різниці між монастирським і власним майном.

У наведеному матеріалі привертають до себе увагу кілька моментів. Так, з 1638 до 1644 р. монастир перебував безпосередньо під владою київських унійних митрополитів, яких у документах називали администратор архимандрии Жыдичинскоє. Зрозуміло, що в обителі вони не мешкали, а поточними справами займалися намісники. Це можна пояснити намаганням митрополитів зберегти свій контроль над найбагатшою архимандрією на Волині. Показово, що Никифор Лосовський, який, ймовірно, отримав монастир завдяки інтризі проти Антонія Селяви, став "звичайним" архимандритом. Дещо інша ситуація спостерігалася у випадку з жидичинським адміністратором Натаніелем Лозовицьким. Він зайняв цю посаду після смерті Лосовського в 1649 р., коли становище на Волині З'єднаної Церкви було дуже складним і потрібно було комусь хоча б тимчасово передати обитель. Відзначимо, що Лозовицький не утік до Польщі або Литви, як переважна більшість римо- і греко-католицького духовенства, а справді

очолив спалений і разграбований Жидичинський монастир. Не дивно, таку тимчасову людину призначили саме адміністратором, хоча, цілком можливо, що за певних обставин у майбутньому він став би архімандритом.

Є згадки і про неправних посесорів монастиря – Антонія Селяву і Никифора Лосовського. Складно на підставі лише наведених свідчень робити далекоглядні висновки, але згадаймо, по-перше, зміст звинувачень: не мав осілості у Волинському воєводстві, не був обраний його обывателями, обіймає одночасно кілька бенефіціїв. Усе це – противко праву тутошнему воєводству Волынскому. Йдеться, ймовірно, про певні місцеві традиції, звичаєве право, але тут, скоріш за все, і сучасникам не завжди вдавалося дійти згоди. Зауважимо, що нам раніше не траплялися вимоги такого змісту до монастирських настоятелів, як перше і останнє звинувачення, а тогочасна практика свідчила про зовсім інше. Щодо участі у призначенні на церковну посаду населення воєводства, то в королівських привілеях є згадки на кшталт za zgodna prozba obywatelow woiewodztwa Wolynskiego (тут йдеться про надання архимандрії Рафаїлу Корсаку). Однак ми не знаємо, чи це було обов'язковою умовою. Можливо, питання участі населення в отриманні церковних посад стало більш актуальним після активного суперництва на Волині в 30-х роках XVII ст. православних з уніатами, коли кожна із конфесій претендувала на Луцьку кафедру, Жидичинську архимандрію тощо. Відзначимо, що згадані звинувачення суперечили діючому в той час праву патроната, бо Жидичинський монастир перебував у королівському віданні, а тому лише король мав право призначати його архимандрита чи передавати архимандрію у володіння певної особи.

По-друге, всі звинувачення висунуті світськими особами, а три з чотирьох згадуються в скаргах з іншого приводу. Складається враження, що позивачі просто хотіли кинути тінь на відповідача. Мабуть, саме для посилення враження аналогічні претензії також висунули на адресу попередника Лосовського – Антонія Селяву, хоча нам невідомі такі закиди, зроблені за його життя. Два звинувачення носять офіційний характер. Перше – протестація *обывателев воєводства Волынского о неважност привилею* Лосовському на володіння монастирем, яку в 1644 р. заніс до актових книг луцький підкоморій кн. Григорій Четвертенський і де зазначено, що позивач та інші *панове обывателе* Никифора Лосовського жидичинським архимандритом *мети и знати не хочут*. Навряд чи цей князь, будучи православним, особливо переймався долею унійного монастиря. Те, що саме він заніс до актових книг протестацію можна пов'язати з урядом луцького підкоморія, який ставив його на чільне місце серед місцевих урядників, тобто він лише виконував свій урядовий обов'язок. Показово, що пізніше Григорій Четвертенський відмовився від звинувачень на адресу Лосовського, як *неправного посесора* архимандрії. Друге звинувачення – від волинського воєводи кн. Адама Санґушка, який заніс дві скарги, одну *яко старший сенатор воєводства*, іншу – своим и всего воєводства именем, на архимандрита, *неправне и неслушне тримаючому* монастир, у зв'язку з роздаванням церковних маєтків і використання їх у власних потребах. Отже, нелегітимність перебування Лосовського на посаді жидичинського архимандрита не була об'єктом звинувачення від Санґушка. До того ж виникають запитання: чи було звичайним збігом обставин те, що скарга появляється в самий розпал боротьби Санґушка з Лосовським, який намагався відібрати від князя монастирські маєтки Боголюбе і Рокині, а точніше через три тижні після передачі їх архимандритом у посесію кн. Владислава Заславського[41]? Чому князь упродовж чотирьох років не звертав уваги на роздавання монастирських маєтків, хоча такі факти мали місце? Беручи до уваги все сказане щодо розглянутих звинувачень, відзначимо,

що вони були спрямовані не на позбавлення Лосовського прав на володіння монастирем, а повинні були лише посилити дії скарги під час конфліктів з архимандритом певних осіб. Це навіть не були звинувачення щодо *неправного* володіння монастирем, а лише констатація нібито існуючого порушення при зверненні до відповідача. Не дивно, що згадані претензії не мали негативних наслідків для Лосовського. Зрозуміло, що згадані звинувачення потребують більш глибокого аналізу, якому має передувати пошук додаткових свідчень.

[1] Пам'ятки. Архів Української Церкви (далі – Пам'ятки) / Упорядник М.В.Довбищенко. – К., 2001. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – С. 251.

[2] Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.25. – Оп. 1. – Спр.211. – Арк.755 зв. – 756.

[3] Там само. – Ф.25. – Оп. 1. – Спр.211. – Арк.708.

[4] Ostatnie Ks. Stebelskiego prace / Wydał W. Seredyński. – Kraków, 1877. – S.CV.

[5] ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.219. – Арк.136 зв.

[6] Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.105. – Арк.5, Спр.169. – Арк.266 зв., 498, Спр.222. – Арк.537 зв.

[7] Там само. – Спр.169. – Арк.486 зв., Спр.214. – Арк.544 зв., 824 зв., Спр.221. – Арк.667.

[8] Там само. – Спр.210. – Арк.766.

[9] Там само. – Спр.211. – Арк.708.

[10] Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.41. – Арк.1443 зв.

[11] Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.219. – Арк.85 зв., 88.

[12] Там само. – Спр.221. – Арк.667 – 667 зв.

[13] Там само. – Спр.225. – Арк.14 зв. – 15.

[14] Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.

[15] ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.225. – Арк.299 зв., Спр.229. – Арк.563.

[16] Там само. – Спр.224. – Арк.587, Спр.225. – Арк.913 зв., Спр.226. – Арк.938 зв., Спр.229. – Арк.668 зв., Спр.230. – Арк.1004 зв., Спр.233. – Арк.380 зв.

[17] Там само. – Спр.234. – Арк.962 зв.

[18] Там само. – Спр.230. – Арк.1004 зв., Спр.232. – Арк.272 зв.

[19] Пам'ятки ... – С.427.

[20] ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.159. – Арк.263 зв. – 264.

[21] Polski słownik biograficzny. – Warszawa-Kraków, 1996. – T.XXXVI/4. – Zeszyt 151. – S.586.

[22] ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.313 зв. – 314.

[23] Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.159. – Арк.1210 зв. – 1211.

[24] Там само. – Арк.891 – 891 зв.

[25] Там само. – Спр.242. – Арк. 274 – 274 зв.

[26] Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.888 зв.

[27] Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.1896 – 1897.

[28] Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.

[29] Довбищенко М.В. Уніатська Церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект). Передмова до: Пам'ятки. – С.76.

[30] ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.280.

[31] Там само. – Арк.1096 зв. – 1097.

[32] Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.
[33] ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.264. – Арк.167 зв.
[34] Там само. – Арк.91 зв. – 92.
[35] Там само. – Спр.265. – Арк.128 зв.
[36] Там само. – Арк.72 зв. – 73зв.
[37] Там само. – Спр.186. – Арк.836.
[38] Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.808.
[39] Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.201. – Арк.179 зв.
[40] Там само. – Спр.186. – Арк.1367 – 1374.
[41] Там само. – Спр.257. – Арк.1000 зв.

Сергі й Горін.
Архимандрити Жидичинського Миколаївського монастиря в 40-х рр. XVII сторіччя.
На підставі віднайдених документальних свідчень автор розглядає діяльність жидичинських настоятелів, що допомагає краще зрозуміти деякі аспекти тогочасного функціонування обителі. Наведений матеріал також дозволяє зробити уточнення окремих дат, пов'язаних із монастирем.

Serhiy Horin.
The Archimandrites of Zhydychin monastery in Mykolaiv in 40th years of XVII century.
On the basis of documental evidences the Author researches the activity of the priors of Zhydychin monastery. The research helps to understand better some aspects of monastery functioning of that time. The material allows to clarify particular dates.